

Η ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΤΖΕΝΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Λ. Βασενχόβεν, Καθηγητής ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

Κ. Σαπουντζάκη*, Λέκτορας Χαροκοπείου Πανεπιστημίου, Τμήμα Γεωγραφίας

Λέξεις-Κλειδιά: Παραβατικότητα, βιώσιμη ανάπτυξη, περιβαλλοντική εκπαίδευση, περιβαλλοντική υπευθυνότητα, περιβαλλοντική ηθική, οικοδομική αυθαιρεσία, περιβαλλοντικό δίκαιο

Θεματική ενότητα: Έρευνα

Περίληψη

Η παραβατικότητα στις διάφορες δραστηριότητες (οικονομικές, οικιστικές, χρήσης των φυσικών πόρων κ.ά.) αποτελεί απειλή για το περιβάλλον, αλλά ταυτόχρονα πεδίο που πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Πρέπει να γίνει συνείδηση σε όλους, ιδιαίτερα στους νέους και στα παιδιά, ότι η συμπεριφορά απέναντι στο περιβάλλον είναι θέμα μιας νέας ηθικής αντιμετώπισης του «τόπου», ίσης σημασίας με την ηθική που στο παρελθόν ταυτιζόταν με τα προτάγματα προστασίας του εθνικού χώρου και της πατρίδας ή της φροντίδας για την τοπική κοινωνία, την κοινότητα και την οικογένεια. Το μήνυμα αυτό πρέπει να μεταδοθεί μέσα από την περιβαλλοντική εκπαίδευση και την απόκτηση γνώσης των εκφράσεων που παίρνει αυτή η παραβατικότητα στην καθημερινή ζωή. Με παραδείγματα για την παράνομη χρήση πόρων, όπως το νερό, την αυθαίρετη πολεοδόμηση και οικοδόμηση, ή την ρυπογόνο οικονομική δραστηριότητα, μπορεί να γίνει κατανοητή η ανάγκη για μια νέα περιβαλλοντική υπευθυνότητα.

Σκοπός της εργασίας

Η μεγάλη πρόκληση για την περιβαλλοντική εκπαίδευση είναι να πείσει τον μελλοντικό πολίτη για τις νέες μορφές ευθύνης και τα νέα ηθικά προτάγματα περιβαλλοντικού προσανατολισμού. Αυτή η πρόκληση αποκτά μεγαλύτερη σημασία καθώς πολλά από τα παλιά προτάγματα εξασθενούν ή υφίστανται μεταμορφώσεις. Έτσι για παράδειγμα, η ευθύνη για την προστασία της εθνικής κυριαρχίας εντός των εθνικών συνόρων εξετάζεται πλέον υπό το πρίσμα υπερεθνικών θεσμών και οργανισμών. Η ατομική υπευθυνότητα για την ευημερία των μελών της διευρυμένης οικογένειας εξασθενεί. Η υποχώρηση ηθικών προταγμάτων όπως τα προαναφερόμενα συνδέεται με το γεγονός ότι παλιά γνωστά σύνορα και στεγανά καταρρέουν, με την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας και τις ανακατατάξεις στο διεθνές πολιτικό σκηνικό, οι κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις στρέφονται προς νέους προσανατολισμούς και οι μικροκοινωνικές κυτταρικές δομές αλλοιώνονται, χωρίς φυσικά να παύουν να διατηρούν την σημασία τους.

Η περιβαλλοντική ευθύνη και υπευθυνότητα και η περιβαλλοντική ηθική θα μπορούσαν επάξια να πάρουν τη θέση παλιών προταγμάτων, να πείσουν, να συναρπάσουν και να αποκτήσουν αφοσιωμένους οπαδούς. Ωστόσο, πόσο καθαρά είναι τα θεμέλιά τους και τα αιτήματα; Ποιές συμπεριφορές συνιστούν «περιβαλλοντική ανηθικότητα» και γιατί; Εν τέλει ποιοί είναι οι παραβάτες και εχθροί της περιβαλλοντικής ηθικής; Εκτιμώντας ότι βρίσκονται ανάμεσα μας και ότι εμείς οι ίδιοι συνιστούμε απειλή κατά του περιβάλλοντος, της φύσης και της κληρονομιάς του τόπου μας, για το οποίο φέρουμε ευθύνη¹, θεωρούμε ότι αποτελεί χρέος της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης να μεταδώσει στους νέους και στα παιδιά την γνώση των μηχανισμών της παραβατικότητας, που, στο όνομα της ανάπτυξης και της ευημερίας, παραβιάζουν την ευθύνη που έχουμε όλοι, ως άτομα, ως οικογένειες, ως οικονομικές μονάδες. Αυτή η οδυνηρή αυτογνωσία είναι προϋπόθεση για να καταστεί συνείδηση ότι τελικά η ανάληψη αυτής της ευθύνης είναι κοινωνική και εθνική, ακόμη και πατριωτική, υποχρέωση, στον ίδιο βαθμό στον οποίο ανάλογη υποχρέωση λειτούργησε ως τώρα σε σχέση με άλλα προτάγματα κοινωνικού και εθνικού χαρακτήρα.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί (α) να ορίσει τα χαρακτηριστικά και τις πολύπλευρες πτυχές της παραβατικότητας της ανάπτυξης, (β) να αναφερθεί στα αίτια της, (γ) να περιγράψει επιγραμματικά τις επιπτώσεις της, (δ) να σκιαγραφήσει τρόπους καταπολέμησής της και, κυρίως, (ε) να τεκμηριώσει την αναγκαιότητα ενσωμάτωσής αυτού του προβληματισμού στην περιβαλλοντική εκπαίδευση. Στόχος είναι να προτείνει ένα πρότυπο υπεύθυνου από περιβαλλοντική άποψη πολίτη, που να έρχεται σε αντίθεση με το πρότυπο που η καθημερινότητα υπαγορεύει στην συνείδηση των νέων. Τελική πρόθεση είναι να προταθεί ένα σώμα γνώσης που να μπορεί να ενταχθεί στα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

Μεθοδολογία και μέσα

Για τον σκοπό της εργασίας θα χρησιμοποιηθούν εμπειρικά παραδείγματα από τον ελληνικό χώρο, από τον κύκλο της επιστημονικής έρευνας και εμπειρίας που έχει απασχολήσει τους συγγραφείς, τόσο από τον χώρο της πόλης όσο και από εκείνο της υπαίθρου. Τα παραδείγματα συνιστούν την απαραίτητη δεξαμενή εμπειρικών δεδομένων για την πραγματοποίηση των προαναφερόμενων αναλύσεων. Πρόκειται για παραδείγματα που αφορούν π.χ. στην άντληση νερού σε ένα νησί του Αιγαίου, στην οικοδομική και πολεοδομική αυθαιρεσία σε περιαστικές περιοχές ή στην ρυπογόνα λειτουργία μεταποιητικών μονάδων σε βιομηχανικές ζώνες.

Η μεθοδολογική προσέγγιση της εργασίας εκφράζεται στην δομή της, που θα συγκροτηθεί από τις ακόλουθες ενότητες:

- Οι θεωρητικές συντεταγμένες της περιβαλλοντικής υπευθυνότητας (υπευθυνότητα για ποιόν, απέναντι σε ποιόν και για ποιούς λόγους).
- Η περιβαλλοντική ηθική ως αίτημα περιβαλλοντικής υπευθυνότητας – Οι πολλαπλές θεωρητικές εκδοχές της περιβαλλοντικής ηθικής.

¹ Χαρακτηριστικός είναι ο στίχος του δημοτικού τραγουδιού: «Σ' αυτόν τον κόσμο πού' μαστε, άλλοι τον είχαν πρώτα, σ'εμάς τον παραδόσανε κι' άλλοι τον καρτερούνε», «Το τραγούδι του ντουινιά», στο Ν.Γ. Πολίτης, *Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*, Αθήνα, 1932 (βλ. Βασενχόβεν, 1994).

- Οι περιβαλλοντικοί θεσμοί ως έκφραση της συλλογικής περιβαλλοντικής ηθικής και υπευθυνότητας.
- Οι παραβάτες των περιβαλλοντικών θεσμών για χάρη της ανάπτυξης – Η σημασία της ένταξής τους στην ατζέντα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ως το αντιπρότυπο της περιβαλλοντικής ηθικής.
- Η παρουσίαση της παραβατικής δράσης και των αποτελεσμάτων της μέσω παραδειγμάτων από τον ελληνικό χώρο.
- Η εμπέδωση της νέας «ανηθικότητας» μέσω της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

Αποτελέσματα

Προσδοκώμενο αποτέλεσμα είναι η σκιαγράφηση μιας προσέγγισης περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που προσπαθεί, χωρίς εξωραϊσμούς, να αγγίξει τα αίτια της περιβαλλοντικής παραβατικότητας και της απειλής που απορρέει από αυτήν. Σκοπός δεν είναι να ενοχοποιηθεί στα μάτια των νέων η κοινωνία στην οποία ζουν, αλλά να αντιληφθούν πού πραγματικά βρίσκεται η απειλή για τον τόπο τους.

Το περιβάλλον ως αντικείμενο εκπαίδευσης δεν μπορεί να είναι μόνο μια ρομαντική εικόνα ή μια παρουσίαση σειράς βιοχημικών αντιδράσεων και επιστημονικών αναλύσεων. Είναι ταυτόχρονα πεδίο διεκδίκησης και αγώνα για την επικράτηση συμφερόντων ανάπτυξης και κινδυνεύει από όλους εκείνους που στερούνται το εσωτερικό κίνητρο για απομόνωση των αντιπεριβαλλοντικών συμπεριφορών και για αγωνιστική στάση απέναντι στους παραβάτες της περιβαλλοντικής ηθικής. «Η πατρίδα» μπορεί να κινδυνεύει λιγότερο από τους «εθνικούς εχθρούς» και πολύ περισσότερο από μια οικεία κοινωνία, που ωστόσο ανέχεται τους παραβάτες της περιβαλλοντικής ηθικής. Αλλωστε η απώλεια της πατρίδας είναι σχετικό πράγμα. Μπορεί να κρατάμε στα χέρια μας το εθνικό φυσικό περιβάλλον και να το αξιοποιούμε κατά βούληση, ποιά αξία έχει όμως αυτή η σχέση κυριαρχίας αν αυτό το περιβάλλον χάσει τον ιστορικό συμβολισμό του, την ποικιλότητά του, ακόμη και την δυνατότητα του να προσφέρει πόρους και υπηρεσίες;

Συζήτηση

Η ανάληψη υπευθυνότητας και κατά συνέπεια και της περιβαλλοντικής υπευθυνότητας σημαίνει ότι αυτός που επωμίζεται το φορτίο γνωρίζει για ποιόν είναι υπεύθυνος, απέναντι σε ποιόν και γιατί (Hooker, 1992). Έτσι για παράδειγμα η επίκληση της υπευθυνότητας απέναντι στην προστασία του εθνικού χώρου διατυπωνόταν με καθαρές συντεταγμένες: Επρόκειτο για υπευθυνότητα για το εθνικό έδαφος, απέναντι στο έθνος και για λόγους επιβίωσης της εθνικής οντότητας. Το γιατί αυτής της υπευθυνότητας παρουσιαζόταν επενδεδυμένο με το μανδύα της ηθικής. Δεν επρόκειτο βέβαια για παρορμητική ή εγγενή ηθική, αλλά για ηθική που είχε παραχθεί και ενσταλλαχθεί μέσα από κοινωνικές διαδικασίες. Ωστόσο, η επίδραση και εμπέδωση της πατριωτικής ηθικής και της εθνικής συνείδησης υπήρξε στο παρελθόν ισχυρή τόσο σε ένταση όσο και σε διάρκεια. Οι «εχθροί της πατρίδας» είχαν όνομα και ταυτότητα και υπήρξαν για μεγάλα διαστήματα της ιστορίας οι «άλλοι», οι αντίπαλοι, οι «απέναντι». Το ερώτημα λοιπόν είναι πώς να δημιουργήσουμε μια ανάλογη δυσμενή θέση στη συνείδηση των μαθητών

για τους παραβάτες του «δικαιώματος για το περιβάλλον», που συνιστά την συλλογική έκφραση της περιβαλλοντικής υπευθυνότητας και ηθικής.

Στην παραδοσιακή κοινωνία, της οποίας ο ιστός διαβρώνεται με μεγάλη ταχύτητα, υπήρχαν ευθύνες απέναντι στην κοινότητα, στην τοπική κοινωνία. Καθώς αυτές οι ευθύνες ατονούν, διότι θεωρείται ότι ανήκουν πλέον σε άλλους ανώνυμους μηχανισμούς κοινωνικής φροντίδας, μπορεί ενδεχομένως να πάρει την θέση τους μια νέα «ηθική της γης», σαν κι' αυτήν που ασπαζόταν στην δεκαετία του 1930 ο Aldo Leopold, πατέρας της προστασίας της άγριας φύσης στην Αμερική (Worster, 1977). Εμπόδιο σ' αυτήν την νέα ηθική είναι «η αναγωγή του ανθρώπου σε ρυθμιστή της σημασίας (αν όχι και της ύπαρξης) του περιβάλλοντος του», που «υπογραμμίζει ακόμη πιο έντονα τον διχασμό παρατηρητή (ανθρώπου) – παρατηρούμενου (φύσης και περιβάλλοντος)» (Βασενχόβεν, 1994).

Ο διαχωρισμός και η απομόνωση όλων εκείνων που παραβιάζουν τους θεσμούς της περιβαλλοντικής υπευθυνότητας και ηθικής χάριν της ανάπτυξης, δεν είναι εύκολη υπόθεση. Αποτελούν μέρος της ελληνικής κοινωνίας, η παραβατική τους δράση δεν είναι πρόδηλη και τα δίκτυα των κοινωνικών σχέσεων δημιουργούν εξαρτήσεις ανάμεσα στις παραβατικές και μη παραβατικές δράσεις με τρόπο που επιφέρει την εξομοίωση και ισοπέδωση τους, ακόμη και στην συνείδηση των νέων μελών της κοινωνίας. Η παραβατικότητα διατρέχει ποικίλα κοινωνικά στρώματα και θέσεις της κοινωνικής και επαγγελματικής ιεραρχίας. Μπορεί ακόμη να διχοτομεί τις συμπεριφορές ατομικών δρώντων, έτσι που να συνδυάζονται ταυτόχρονα στον ίδιο ιδιώτη ή φορέα η παραβατικότητα με τη νομιμότητα. Κατά συνέπεια, ο παραβάτης δεν γίνεται εύκολα «δακτυλοδεικτούμενος» και δεν απομονώνεται ως ο «άλλος». Από την άλλη όμως πλευρά η παραβατική δράση έχει καθαρή ταυτότητα, που καλύπτεται κάτω από ένα μανδύα θεμιτού οικογενειακού και ατομικού συμφέροντος. Όπως επισημαίνει ο Τσουκαλάς, «η συνηθέστερη και ατομικά 'λογικότερη' ατομική συμπεριφορά είναι η εμμονή στην ατομική συμφεροντολογική δράση. Καθένας θα έχει λοιπόν την τάση να συμπεριφέρεται σαν 'ελεύθερος καβαλάρης'... ελπίζοντας ότι 'οι άλλοι' θα συμπεριφερθούν όπως 'πρέπει', προσβλέποντας στο ατομικό κέρδος που θα αντλήσει από τη μη συμμόρφωση στη συλλογική επιταγή» (Τσουκαλάς, 1994).

Η ανάλυση που επιχειρούμε γίνεται με τρόπο που αναδεικνύει τις πλευρές εκείνες της παραβατικότητας, που είναι πρόσφορες για τους σκοπούς της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Έτσι για παράδειγμα θα δοθεί έμφαση στο πώς η παραβατικότητα της ανάπτυξης ακυρώνει μια ολόκληρη σειρά ηθικών κανόνων και όχι μόνο περιβαλλοντικού προσανατολισμού. Θα δειχθεί δηλαδή ότι από τις παραβατικές δράσεις απέναντι στο περιβάλλον προσβάλλονται εξ ίσου οι αρχές της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, από οποιαδήποτε ιδεολογική σκοπιά και αν εξετασθούν, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (τόσο σε ατομική, όσο και συλλογική βάση), αλλά και των αξιών της προσωπικής, κοινωνικοπολιτικής, αισθητικής και άλλης ευημερίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Barry, J. (1999), *Environment and Social Theory*, Routledge, London.

Barton, H., ed. (2000), *Sustainable Communities*, Earthscan, London.

Βασενχόβεν, Λ. (1994), Περιβάλλον και επιστήμες στο τέλος του 20ού αιώνα από τη σκοπιά του πολεοδόμου, στο Ρόκος, επιμ. (1994), *op.cit.*

Cooper, D.E. and J. Palmer, eds. (1992), *The Environment in Question: Ethics and Global Issues*, Routledge, London.

Hooker, C.A. (1992), Responsibility, ethics and nature, in Cooper and Palmer, eds. (1992), *op.cit.*

Layard, A., S. Davoudi and S. Batty, eds. (2001), *Planning for a Sustainable Future*, Spon Press, London.

Ρόκος, Δ., επιμ. (1994), *Επιστήμες και Περιβάλλον στα Τέλη του Αιώνα: Προβλήματα και προοπτικές*, Ε.Μ.Πολυτεχνείο και Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα.

Τσουκαλάς, Κ. (1994), Οικολογικά αδιέξοδα: Διαιρετές πολιτικές για ένα αδιαίρετο πρόβλημα, στο Ρόκος, επιμ. (1994), *op.cit.*

Worster, D. (1977), *Nature's Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.